

Göran Rosenberg

Svoboda izražanja in njene meje*

Na nürnberškem procesu, kjer so sodili vodilnim nemškim vojnim zločincem, je Julius Streicher, glavni urednik antisemitskega časopisa *Der Stürmer*, v svojo obrambo povedal, da on ni nikogar umoril, temveč je zgolj izdajal časopis. Kar je bila seveda laž, saj je Streicher ubil na milijone ljudi. Sicer ne z rokami, pač pa z besedami. Zato je bil 16. oktobra 1946 v Nürnbergu obešen.

Morda bo kdo trdil, da v demokraciji Streicherjeve besede nikoli ne bi pripeljale do tako usodnih posledic, saj bi v demokratični državi ljudje dvignili svoj glas in ukrepali. Predvsem pa ne bi obstajala nobena totalitarna država, pripravljena zagrešiti genocid, ki ga je s svojimi besedami spodbujal Streicher. In vendar je bila Nemčija, ko je leta 1923 pod vodstvom Streicherja začel izhajati časopis *Der Stürmer*, še vedno demokratična država. Vse od tedaj je "v svojih govorih in člankih teden za tednom, mesec za mesecem z antisemitizmom zastrupljal nemško miselnost in nemški narod hujskal k preganjanju Judov". Prav zaradi te dolgotrajne in vztrajne uporabe besed ga je sodišče v Nürnbergu obtožilo "zločinov zoper človeštvo" in ga obsodilo na smrtno kazen.

Zavedamo se torej, da besede lahko ubijajo. Antisemitske karikature, ki so jih nekoč objavljali v časopisu *Der Stürmer*, danes ne bi bilo mogoče objaviti. Če bi danski časopis *Jyllands-Posten* to naredil, bi se malokdo zadovoljil s pojasnilom, da so s karikaturami zgolj hoteli dokazati svobodo izražanja časopisa. Poleg tega pa se danski premier ne bi mogel distancirati od take vrste dokazovanja. Večina ljudi bi spregledala resnične razloge, ki bi se skrivali za tako objavo. Večina ljudi bi tudi razumela, da ne moremo izreči prav vsega, pa čeprav je to dovoljeno, in da ima svoboda izražanja svoje meje.

To, da ne povemo vedno vsega, je osnova človeške komunikacije. Ne smemo lagati prepogosto, saj nas sčasoma nihče ne bo jemal

* Tekst objavljamo po dogovoru s švedsko revijo *Dagens Nyheter* in spletno mrežo evropskih kulturnih revij *Eurozine*.

resno. V javnosti ne smemo vedno povedati tistega, kar povemo v zasebnem življenju, saj morajo to, kar povemo v zasebnem življenju, razumeti samo ljudje, ki jih poznamo, tisto, kar povemo v javnosti, pa morajo razumeti tudi ljudje, ki jih ne poznamo. Tveganje, da bo to, kar povemo v javnosti, razumljeno napačno, je torej veliko večje.

Še večje pa je tveganje, da bomo s tem, kar povemo v javnosti, koga nenamerno ranili; pri čemer ne gre za fizično bolečino, temveč za tisto, ki jo lahko povzročijo besede. Ko koga prizadenemo v zasebnem življenju, se ponavadi zavedamo, kaj počnemo, ali pa si vsaj lahko predstavljamo, kako bodo to, kar povemo, razumeli drugi. Včasih nam je žal, da smo kaj izrekli, in si želimo, da tega nikoli ne bi izgovorili. Ko prizadenemo v javnosti, se včasih ne zavedamo, kaj počnemo, saj ne moremo vedno vedeti, kako bodo ljudje povedano razumeli. Poleg tega pa nas to navadno ne zanima preveč, saj ljudi, ki bi jih utegnili prizadeti, ne poznamo. Zato je pomembno, da se lahko temu, kar je povedano v javnosti, javno nasprotuje in se to zavrača. Pogoj za svobodno izražanje je torej javni prostor, kjer se lahko besede učinkovito zoperstavijo besedam.

Ko govorimo v javnosti, moramo vseeno imeti približno predstavo o tem, kako bodo ljudje razumeli to, kar povemo, še posebej, če je namen tega, kar govorimo, pravzaprav prizadeti ali raniti ljudi, kar je postalo z našo tradicijo svobode izražanja v nekaterih javnih sferah legitimno početje. Nekdo, ki te predstave nima, in ga zato ne zanima, ali ga bodo ljudje razumeli ali ne, si povsem napačno razlaga načela svobode izražanja. Ko so se pri enem izmed najpomembnejših dnevnih časopisov na Danskem, ki slovi po ostrem protiislamskem pisanju, z namenom, da bi potrdili svobodo izražanja na Danskem, odločili objaviti karikature preroka Mohameda, se niso zavedali, da bodo danski muslimani, ki so že tako pogosta tarča napadov, ta namen razumeli precej drugače. Ali pa se je morda pravi namen objave skrival kje drugje.

Kakor koli že, z objavo karikatur so potrdili šibkost danske svobode izražanja, in ne njeno trdnost.

Pravila, ki v demokratičnih družbah formalno določajo svobodo izražanja, predstavljajo le vrh ledene gore nenapisanih družbenih in kulturnih dogovorov o tem, kaj lahko državljani javno izjavijo v določenih kontekstih. Ko si lastimo pravico do tega, da lahko kjer koli in kadar koli izrazimo kar koli, si lastimo pravico, ki je v praksi ne moremo izvajati, kajti, če bi jo lahko, bi ta samo sebe izničila.

Tiste, ki bi si načrtno jemali to pravico z namenom, da bi med ljudmi ustvarjali nesporazume in nerazumevanje, bi postopoma poteptali tisti, ki jo uporabljajo zato, da bi bili razumljeni. Svoboda izražanja, ki se jo načrtno uporablja za ustvarjanje nesporazumov, bo prej ali slej postala neuporabna.

Drugi nenapisan pogoj za obstoj svobode izražanja je torej nenehno usklajevanje med akterji javnega prostora glede možne percepcije in interpretacije tistega, kar je povedano v javnosti. O čem lahko župnik pridiga v cerkvi? Kaj se lahko natisne na plakate, ki propagirajo tabloide? Kaj se lahko v dnevnih časopisih piše o muslimanih in islamu?

Odgovori na taka vprašanja bodo v različnih javnih prostorih odvisni od različnih nenapisanih dogovorov in sporazumov. V danskem javnem prostoru že nekaj časa lahko govorijo o stvareh, ki zadevajo muslimane in islam, o katerih ni mogoče govoriti v švedskem javnem prostoru. Na primer, da muslimani in islam ne sodijo na Dansko ali da so muslimanski duhovniki "plevel". Kar ne pomeni, da ima Danska več svobode izražanja kot Švedska, temveč zgolj to, da je prestopila mejo, ki jo švedska javnost še vedno spoštuje. Na Danskem so to mejo prestopili tako, da so muslimansko prebivalstvo izključili iz procesa uravnavanja in usklajevanja nenapisanih pravil javnega diskurza. Po njihovem mnenju muslimani preprosto nimajo pravice, da bi vplivali na omenjena pravila, kaj šele, da bi lahko prispevali k nečemu, kar bi bilo vredno pozornosti "pristnega" Danca. Danska svoboda izražanja je torej pripomogla k ustvarjanju konfliktov, namesto da bi jih poskusila rešiti – kar je dokaz njene šibkosti, in ne trdnosti.

Vse to pa ne pomeni, da je ta problem prisoten samo na Danskem. Danci so se z njim pač spopadli precej neuspešno in ga zato naredili posebej očitnega. Splošni problem je v tem, da je čedalje težje vzpostavljati in vzdrževati neformalno usklajevanje ter nenapisana pravila, ki so prvi pogoj za oblikovanje politično in družbeno sprejemljive svobode izražanja. Delno je razlog za to dejstvo, da je lažje namerno ali nenamerno ustvariti nesporazume in nerazumevanje v družbah, v katerih je kulturna, jezikovna in verska struktura pestra in odtujena, kot pa v manjših družbah, ki so kulturno enotnejše. Poleg tega pa komunikacijska tehnologija omogoča, da se lahko vse, kar je izraženo s kakršnim koli namenom, iz kakršne koli jame ali kleti, kjer koli po svetu v trenutku pojavi v javnem prostoru katere koli družbe na svetu. V družbah, kjer v njihovi državni javni sferi velja tihi dogovor prepovedi antisemitske propagande, bo antisemitizem vseeno propagiran v

vseh možnih novih in vzporednih javnih sferah, kjer veljajo povsem drugačna pravila in dogovori glede tega, o čem se lahko javno govori.

Svoboda izražanja brez skupnega javnega prostora in skupnih nenapisanih dogovorov bo tako kot na Danskem povzročala in zaostrovala družbene in kulturne konflikte. Če ne more priti do dialoga z in med državljani ali če ti preprosto ne čutijo nobene potrebe po njem, bodo začeli govoriti drug mimo drugega in drug proti drugemu, kar pomeni, da se bodo vse manj razumeli in si bodo vedno manj zaupali. Svoboda izražanja bo tako postala nekoristna za tak javni diskurz, ki je za demokracijo nujno potreben.

Glavna grožnja svobodi izražanja trenutno nista zunanja cenzura ali nadzor. Nihče ne more nikomur uspešno preprečiti, da bi komur koli kjer koli povedal kar koli, in to v kakršnem koli kontekstu. Zares glavna grožnja svobodi izražanja je pomanjkanje neformalnega nadzora in dogovorov, kar je posledica hitrega deljenja naše družbe na ločene javne sfere, ki med seboj ne komunicirajo več. Zato je nemogoče oblikovati neformalne dogovore o tem, kako je mogoče razumeti ali ne razumeti, kar je bilo javno povedano.

Tehnološki napredek nam ponuja vse več načinov, ki nam omogočajo, da drug drugemu obrnemo hrbet, ne spoštujemo nenapisanih dogovorov naše družbe in upoštevamo druge dogovore kake druge družbe iz drugega dela sveta. Na potrebo po politični viziji, ki bi nas vodila stran od omenjenega, jasno kažejo objava karikatur na Danskem in njene posledice.

Prevedla Jana Okoren